
R a s p r a v e

UDK: 261.6(4)
Stručni članak
Primljeno 9/98

POSTOJI LI KRŠĆANSKI ZAPAD I ŠTO ON NUDI TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA?*

Špiro Marasović, Split

Sažetak

Autor ovim tekstom pokušava odgovoriti na pitanje: postoji li kršćanski Zapad i što on nudi tranzicijskim zemljama? Pošto je u prvom dijelu definirao pojam "kršćanskog Zapada" klasičnom sintezom grčke filozofije, rimskoga prava i kršćanske vjere, i ustvrdiivši kako takva sinteza više ne postoji - što će reći da onda više ne postoji ni "kršćanski Zapad" - autor se u drugom dijelu radnje bavi temeljnim značajkama zapadnoga kršćanstva, jer ako i ne postoji kršćanski Zapad, postoji ipak zapadno kršćanstvo. Glavne osobine toga zapadnog kršćanstva on vidi u dijalektičkoj napetosti: pravovjerno-heretičko, eklezijalno-individualno, političko-privatno i živo-deklarativno. Ono pak što taj i takav Zapad nudi zemljama u tranziciji, prema autoru, jesu zapadni standardi na području rada i zarade, ljudskih prava, odnosa države i društva, pravne države i sl.

Ključne riječi: Zapad, kršćanstvo, kapitalizam, standardi.

Biblijska izjava da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku (Post 1, 26-27) nužno je tražila odgovor na pitanje: po čemu je to čovjek slika Božja? Klasični katekizamski odgovor na to pitanje glasi: čovjek je slika Božja po tome što ima razum i slobodnu volju. Tim će se odgovorom i kršćanska antropologija legitimno i ravnopravno uključiti u već odavno poznatu i priznatu igru na kartu ljudske spoznaje i ljudskog htijenja. No, vjera da je čovjek i po spoznaji slika Božja impli-

* Ovo je tekst predavanja što ga je autor, pod istim naslovom, održao 19. lipnja 1998. u Zagrebu na Seminaru koji je pod naslovom "Laik kršćanin u tranzicijskim zemljama" organizirala Kolpinška udruga Nadbiskupije zagrebačke.

cirala je sa svoje strane i vjeru u ljudsku spoznajnu moć, tj. vjeru u objektivnost te spoznaje. I s pravom, jer kakva bi to bila spoznaja koja ne bi bila objektivna, tj. istinita? Pa ipak, kao što je čovjek morao vrlo brzo i bolno spoznati ograničenost svoje volje, jednako je tako morao bolno ustvrditi kako ni njegova spoznajna moć nije bezgranična, pa makar upravo po njoj bio slika neizmjernog Boga.

Od mnogih čimbenika koji ograničavaju ljudsku spoznaju jedni su u načelu rješivi, tj. u danim se okolnostima mogu nadići, a drugi su, naprotiv, u načelu nerješivi. Jedan od ovih potonjih je i tzv. hermeneutički krug ljudske spoznaje, tj. ono uočeno pravilo prema kojemu svakoj spoznaji novoga prethodi prijašnje znanje ili poimanje na način da to prethodno bitno utječe na način spoznaje novoga. To je nešto kao odnos "kokoš i jaje". Svakoj rasudbi, naime, prethodi pred-rasuda kao njezina apriorna pretpostavka mogućnosti. Pred-rasuda je prema tome usko grlo za ama baš svaku ljudsku spoznaju, ne samo za onu filozofsku nego i za onu eksperimentalnu, odnosno prirodno-znanstvenu.¹

E sad, kad se kroz ovo usko grlo mora probiti do neke vrijednosne spoznaje, osobito one koja ima veze s ljudima, velika je opasnost da se takav *govor* pretvori u *o-govor*. Ta je opasnost na poseban način dana nama u Hrvatskoj danas, kad govorimo o Zapadu. Nije, naime, nikakva tajna da je za sve vrijeme komunizma bitni dio naše predrasude o Zapadu bila i naša očaranost njime. Skloni mitologiji i jednostavnim zaključcima, kakvi već jesmo, u Zapadu smo dugi niz godina gledali isključivo pozitivnu alternativu komunističkoj tiraniji, neslobodi i nepravdi. Takav, idealističan pogled na Zapad odgovarao nam je i stoga što smo, na temelju opojne samosvijesti o vlastitoj višoj kulturnoj i civilizacijskoj razini u odnosu prema drugim narodima bivše Jugoslavije, sami sebe uvijek prepoznavali kao integralni dio upravo tog i takvog zapadnog svijeta; jer za očaravajuću sliku traži se i očaravajući okvir. A budući da smo mi svojom vlastitom slikom bili očarani, i Zapad je, kao okvir za tu našu sliku, morao biti očaravajući.

No, dogodio se rat, u kojem smo se morali u taj Zapad razočarati: nije nam pomogao kad i koliko je trebalo, a sad nas pritišće i više nego što je potrebno. Mi smo njega oduvijek držali svojim, a on nâs nikako da prepozna kao takve. Zbog toga se u Hrvatskoj sada javlja suprotna predrasuda prema Zapadu: odbojnost, gotovo prezir. Iz hrvatske se perspektive, naime, na Zapadu sada posvuda vide masoni, posvuda korumpiranost, trulež, gnjili liberalizam, okrutni egoizam, hedonizam,... i sve tako. Ta je predrasuda u nas danas

¹ Usp. Arno Anzenbacher, *Filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 36-38.

toliko naglašena da postoji realna opasnost da, u slučaju da o Zapadu rekneš ipak koju dobru, budeš odmah proglašen nacionalnim izdajicom i inozemnim plaćenikom. Pa ipak, i predrasude, kao granice spoznaje - ako već i ne mogu biti posvema izbjegnute - moraju i same biti u granicama i razuma i pristojnosti.

1. KRŠĆANSKI ZAPAD

Da bismo o "kršćanskom Zapadu" mogli reći išta suvislo, prvo nam je postaviti pitanje: što je to Zapad uopće?² Pod tim se imenom nekada krila *isključivo Europa*, i to ne sva, nego samo onaj njezin dio koji je potpao pod *zapadni dio Rimskog Carstva*. A kako se i crkveni raskol dogodio u skladu s tim granicama, kršćanski je Istok postao sinonimom za *pravoslavlje*, a kršćanski Zapad za *katolicizam*. Zato je i "kršćanski Zapad" bilo isto što i "katolički Zapad", a "kršćanski Istok" isto što i "pravoslavni Istok", pri čemu stare monofizitske Crkve na Istoku kao da ostaju po strani. No ne samo da će se kasnije na Zapadu dogoditi i zapadni raskol, tj. reformacija, što će uvelike tražiti i dodatno tumačenje toga atributa "kršćanski", nego će, političkom podjelom svijeta na socijalistički i kapitalistički lager, Zapad iskočiti iz Europe i postati sinonimom za zemlje *kapitalističkoga*, a Istok za zemlje *socijalističkog* lagera, neovisno o vjerama i konfesijama koje u tim zemljama žive i djeluju. Tako će u zemljopisnom pogledu, primjerice, Zapad, uz Zapadnu Europu, uključiti u sebe ne samo Sjevernu Ameriku, nego i Daleki istok, tj. Japan, a u vjersko-konfesionalnom pogledu ne samo da će sebi priključiti i nekada istočnu, pravoslavnu Grčku, ili pak islamsku Tursku nego i religije dalekog Istoka. *Niti je, dakle, Zapad danas samo na zapadu, kao što je nekad bio, niti je u prvom redu katolički, kao što je u početku bio, a nije ni "kršćanski", jer Zapad se više ne formira i ne definira ni na vjerskoj ni na zemljopisnoj, nego isključivo na političkoj i ekonomskoj osnovi.*

No, da ne bismo na temelju ove konstatacije odmah zaključili kako je onda svako daljnje razmišljanje na zadanu temu bespredmetno, valja nam se najprije pozabaviti pitanjem: po čemu i u čemu je to Zapad bio "kršćanski" onda kad se takvim i javno deklarirao, da bismo, na temelju toga, mogli vrednovati stanje na Zapadu danas, kad on to ni deklarativno više nije. Naime, ako i jest činjenica da jedna zapadna zemlja danas ne mora u konfesionalnom pogledu biti

² Kao uvod u razmišljanje o temi Europa i Zapad općenito, vrlo korisno je pročitati knjigu: Massimo Cacciari, *Geo-filozofija Europe*, Ceres, Zagreb, 1996.

ujedno i većinski kršćanska, ipak deklarirani kršćani u zapadnim zemljama još uvijek tvore većinsku konfesiju. A kad se ta činjenica poveže s onom da se u početku Zapad definirao svojom kršćanskom konfesionalnošću, i da su kršćanske konfesionalne zajednice tijekom dugih stoljeća bile žarišta njegove znanstvene, kulturne, a često i političke djelatnosti, onda se pitanje današnjeg odnosa Zapada i kršćanstva ne može i ne smije zbrisati sa stola tek tako. Ni duh današnjeg Zapada, naime, nije razumljiv bez duha Europe, a Europa nije shvatljiva bez svoja tri duhovna izvora od kojih je i kršćanstvo jedan: *grčka filozofija, rimsko pravo i kršćanska vjera*.³

1.1. Grčka filozofija i skolastika

Da je grčka misao jedan od osnovnih izvora europskoga, zapadnog duha, to gotovo da nitko i ne niječe, no ono u čemu se autori razilaze jest naglasak u toj grčkoj misli koji pojedini autor drži najvažnijim i najtipičnijim za nastanak europskog duha i za njegov daljnji razvoj. Dok, primjerice, pralik tipičnog Europejca jedni otkrivaju u Prometeju,⁴ a drugi u Odiseju,⁵ većina ih ipak stavlja naglasak na sustavnu grčku misao, tj. na njezinu filozofiju. Ta je misao u prvom redu fascinirana činjenicom spoznatljivosti postojećeg svijeta, što po sebi ne bi bilo moguće da spoznavana stvarnost nije u sebi logička, što će reći da u njoj nije *λογος*. Stvarnost se može spoznati i misliti, a može biti *misljena* samo stoga jer je u sebi *smisljena*. Taj pak smisao cjelokupne stvarnosti dolazi upravo od toga *logosa*. *Logos* u načinu mišljenja - što će reći *logika* - postulira *logos* u cjelokupnoj stvarnosti koja je misлива. *Logos* pak je isto što i um, misao i smisao. On, sa svoje strane, stvara onda i pretpostavku mogućnosti za *νομος*, tj. za zakon, kao svoju emanaciju.

Naišavši u svom helenističkom okružju na ovu filozofiju, Židovi će je, posebice preko Filona Aleksandrijskog, nastojati iskoristiti kao misaonu infrastrukturu za svoju objavljenu vjeru, tj. tako što će u apersonalnom grčkom *logosu* prepoznati *osobnoga Boga* objave. A da je ona uzeta u obzir i u Novom zavjetu, najbolje nam svjedoči Ivanovo evanđelje, u kojemu je *logos* nitko drugi doli *Isus Krist*. Grčka je misao u Europu zapravo i ušla, iako ne isključivo, ali u

³ Tu, sada već općeprihvaćenu tezu razradio je Paul Valéry u svojem predavanju u Zürichu 1922. Usp. Denis de Rougemont, *Europa vom Mythos zur Wirklichkeit*, Prestel-Verlag München, 1962., str. 327-329.

⁴ Tako misli filozof Louis Rougier. Usp. Denis de Rougemont, nav. dj., str. 333.

⁵ Tako drži grof Richard Coudenhove-Kalergi. Usp. Denis de Rougemont, nav. dj., str. 333-335.

svojem najrelevantnijem obliku, uglavnom kroz kršćanske mislioce i autore. Stoga grčka filozofija u nastanku europske misli nije rastavljiva od svojega kršćanskog nosača i pronositelja, što znači da je i sudjelovanje grčke misli u nastanku europskog duha zapravo organski povezano s kršćanskom mišlju te da nikako ne predstavlja njegov izolirani element. Sve ono što je u tom europskom duhu i *prometejsko* i *odisejsko*, sve što je *apolonsko* i *dionizijsko*, sve što je *logično* i *alogično*..., sve je to i tipično europsko po tome što je izraz dijalektičkog jedinstva s kršćanskom mišlju koja je svoj vrhunac dosegla u visokoj skolastici. Pa i onda kad se europska misao svjesno nastojala distancirati od skolastičke matrice, ta je skolastika ostala njezinom referentnom točkom sve do dana današnjega.⁶

Vjera, dakle, u smislenost svega, na čemu se onda temelji i potreba i zadaća da se ama baš sve studira i istražuje, jest ono što je, Europa primila od grčke misli i što je integracijom te misli u kršćansku dogmu, nastojala teoretski i praktično ostvarivati, po čemu je postala i ostala prepoznatljiva.

1.2. *Rimsko i kanonsko pravo*

Pravo je, prema klasičnoj rimskoj definiciji, *ars boni et aequi*, znanost o onom što je dobro i pravedno. Njegovo je načelo, kako ga je formulirao Domicije Ulpijan (179.-228.), jedan od njegovih glavnih sistematizatora, *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*.

Govoreći o doprinosu rimskog prava jedinstvu Europe, Wolfgang Waldstein kaže: "Najvažniji temelj koji je za istinsko ujedinjenje Europe pružilo rimsko pravo jest spoznaja da postoji jedno pravo koje od državne moći niti proistječe niti je ona može dokinuti."⁷ A to je stoga što to pravo svoj osnovni temelj nema u ljudskoj volji, nego u - naravi. Ciceron je to obrazložio ovako: "Kad bi se pravo temeljilo na narodnim odlukama, kneževskim dekretima ili sudačkim odlukama,

⁶ Ovim se nikako ne želi reći da je skolastika jedini baštinik grčke misli u Europi, ponajmanje pak da je samo ona vršila jak utjecaj na ono što bismo uvjetno nazvali duhom Zapada, nego samo to da je ona bila najizrazitiji i najučinkovitiji njezin baštinik. Naime, ni u izvornoj grčkoj filozofiji nije vladalo suglasje u svemu, pa ni u pitanju smislenosti svijeta. Nihilizam i skepticizam također su elementi klasične grčke filozofske škole koji će kasnije naći sljedbenike i u Europi. Jednako tako, panteistička usmjerenja će u Europi uvijek iznova nastojati osvojiti misaoni prostor, što u crkvenoj skolastici, dakako, nije bilo moguće.

⁷ Wolfgang Waldstein, *Il contributo del diritto romano all' unità dell' Europa*, u zborniku: *Il contributo della cultura all' unità europea*, Edizioni Scientifiche Italiane Napoli 1990., str. 20.

tada bi pravo na krađu bilo pravo, pravo na preljub bilo bi pravo, jednako kao što bi bilo pravo i potpisati kriva svjedočanstva, ukoliko bi to glasovanjem ili odlukom mnoštva bilo dozvoljeno.”⁸ I nadodaje: ”Doista, mi ne možemo razlikovati loši zakon od dobroga ni po kojoj drugoj normi doli po normi naravi.”⁹ A da nije isključeno da ljudski zakonodavac donese i nepravedne zakone, svjedoči i sv. Augustin kad kaže: *”Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia?”*¹⁰

Rimsko pravo, dakle, svoje temelje ne nalazi u volji zakonodavca, pa tko god on bio, narod ili car, nego u svim ljudima zajedničkoj naravi koja, po definiciji, nije prepuštena ni volji većine ni samovolji individualnog zakonodavca, budući da svoje korijenje ima u Bogu. Stoga ne čudi što će kršćanska misao prihvatiti ideju naravnoga prava, s time što će i naravno pravo i naravni zakon deducirati iz samoga Božjega bića, koje se u pravnoj terminologiji pojavljuje pod sintagmom *lex aeterna*. Ono, naime, što je narav za rimske pogane, to je za kršćane Božja osoba.

Između rimskoga civilnog i crkvenog prava postoji pupčana veza. Crkva je, naime, vrlo rano počela nastupati kao posrednica rimske pravne kulture. Ponajprije preko kršćanskih pisaca, a kasnije, nakon Konstantina, biskupi su dobili sudačku ovlast i u civilnim pitanjima, pri čemu su primjenjivali rimsko civilno pravo. Jednako su tako načela toga prava polagano ulazila i u sam crkveni život tako da u jednom starom zakoniku (*Lex Ribuaria*) čitamo: *secundum legem Romanam, quam ecclesia vivit*. Sveti Toma, primjerice, u svojoj *Summa Theologica*, citira, uz mnoge druge, i Ulpinijanovu definiciju pravednosti: *Iustitia est constans et perpetua voluntas suum (uni) cuique tribuens* (II, II Q. 58 art. 1,1). Osim toga, budući da je crkveno pravo, u sklopu s moralnom teologijom, tretiralo mnoga pitanja iz javnog života koja su zadirala u područje savjesti, kao primjerice problematika u svezi s brakom i sl., i jer se takva njegova uloga rasprostirala na sva ona područja do kojih je dopirala jurisdikcija Crkve, što znači doslovce na sav ondašnji Zapad, utjecaj i crkvenog prava na postanak duha Zapada je nemjerljiv.

1.3. Kršćanska Crkva i duhovnost

Uz grčku filozofiju i rimsko pravo, koji su već sami po sebi bili Zapadu ponuđeni naglašeno kroz kršćansku Crkvu i duh, treći

⁸ Cic. leg. 1, 43.

⁹ Cic. leg. 1, 44.

¹⁰ Aug. civ. 4, 4.

element na kojemu se gradi duh Zapada, a po kojem je on dobio svojedobno atribut "kršćanski" jest kršćanstvo sâmo. Oba elementa kršćanske prisutnosti, tj. i crkvena institucija i crkvena duhovnost, na svoj su način pridonijele oblikovanju zapadnog duha. Stoga ne čudi što jedni autori stavljaju veći naglasak na crkvenu instituciju, a drugi na kršćansku duhovnost. No čini se da je pritom ipak bila najvažnija kršćanska eshatologija, tj. ne samo pojedinačni, nego i sveopći svrhoviti način postojanja. U kršćanstvu, naime, nema samo čovjek pojedinac svoje svrhovito usmjerenje nego i povijest, kao takva, ima svoj cilj, pa prema tome i svoju zadaću.

Već sam naslov, koji je Novalis (1772.-1801.) dao svome djelu - *Die Christenheit oder Europa* - govori jasno u čemu, primjerice, on vidi ono najvažnije u kršćanstvu za nastanak Europe.¹¹ To je za njega jedinstvo crkvene institucije, tj. Crkve. On piše: "Bila su to lijepa i sjajna vremena kad je Europa bila kršćanska zemlja, kad je na ovom ljudski oblikovanom dijelu svijeta postojalo *jedno* kršćanstvo; *jedan* veliki opći interes je povezivao najudaljenije provincije ovoga duhovnog carstva. Bez velikih svjetskih posjeda *jedan* je poglavar upravljao i ujedinjavao velike političke snage..."

S pravom se usprotivio mudri poglavar Crkve drskom njegovanju ljudskih sposobnosti na štetu osjećaja za sveto i nedozrelim opasnim otkrićima na području znanja. Na njegovu su se dvoru okupili svi mudri i časni ljudi iz Europe. Svo blago se tamo slijevalo, razoreni se Jeruzalem osvetio tako što je sâm Rim postao Jeruzalem: sveta rezidencija božanske vlasti na zemlji... S protestantizmom je kršćanstvu došao kraj. Od tada više ne postoji nikakvo kršćanstvo. Katolici i protestanti su u sektaškoj odijeljenosti stajali udaljeniji jedni prema drugima, nego prema muslimanima i poganima."¹² Stoga će i zaključiti: "Samo religija može ponovno probuditi Europu, osigurati narode i kršćanstvo s novom slavom vidljivo instalirati u njegovu staru, mirotvornu službu... Kršćanstvo mora ponovno postati živo i djelotvorno i, bez obzira na zemaljske granice, ponovno se mora oblikovati u jednu vidljivu Crkvu, koja će u svoje krilo primiti sve one duše koje žedaju za nadzemaljskim i koja će, kao takva, rado posredovati između staroga i novoga svijeta."¹³

¹¹ Friedrich von Hardenberg Novalis, već je 1799. napisao esej "Die Christenheit oder Europa" koji je pročitao skupini svojih prijatelja, među kojima su bili i braća Schlegel i Schelling. No, budući da je esej, prema Goetheovu mišljenju, bio previše katolički, časopis *Athäneum* ga nije htio objaviti. Tekst je objavljen tek 1826.

¹² Novalis, nav. dj., citirano prema Denis de Rougemont, nav. dj., str. 205-206 passim.

¹³ Isto, str. 209.

Paul Valéry istu će stvar prikazati ovako: "...krštenjem (kršćanstvo) podjeljuje (poganima svih rasa) novo dostojanstvo, da budu kršćani, kao što je prethodno Rim svojim neprijateljima darovao građansko pravo. Malo po malo širi se ono po lageru latinske moći, povezuje se s likom i oblikom imperija. Štoviše, ono prihvaća i podjelu uprave (*Civitas* označava u 5. stoljeću biskupski grad). Sve moguće ono prima od Rima - tamo osniva svoje središte, a ne u Jeruzalemu. Preuzima njegov jezik. Rođeni u Bordeauxu može postati rimski građanin, štoviše magistrat i istodobno biti biskupom nove religije. Gal, koji je carski prefekt, piše najčišćim latinskim jezikom veličanstvene himne u čast Sina Božjega koji je po rođenju Židov i podložnik Herodov. Ovdje mi imamo gotovo savršenog Europljanina. Jedno zajedničko pravo, jedan zajednički Bog; isto pravo i isti Bog; jedinstveni sudac za svjetovne stvari i jedinstveni sudac za vječnost.

Dok je Rim svojim osvajanjima zahvaćao ljude samo kao politička bića, duhove je zahvaćao samo u njihovim izvanjskim običajima, kršćansko osvajanje nastoji i uspijeva prodrijeti sve dublje u unutrašnji svijet ljudske svijesti...

Kršćanstvo pred ljudski duh stavlja vrlo teška pitanja, sučeljava ga s vrlo važnim i iznimno plodnim problemima. Bilo da se radi o vrijednosti povijesnih svjedočanstava, o tekstualnoj kritici, izvorima i sigurnosti spoznaje, ili pak o točnom razgraničenju između razuma i vjere, o suprotnosti među njima, o suprotnostima između vjere, djelovanja i čina, o slobodi, ovisnosti i milosti, bilo da se radi o duhovnim i materijalnim silama i njihovim suprotstavljanjima, o jednakosti ljudi, o položaju žene i što ja znam što još sve ne - kršćanstvo u cijelom nizu stoljećâ odgaja, potiče, tjera milijune mislećih ljudi na djelovanje i ponovno djelovanje."¹⁴

Ne treba velika mudrost da se zaključi kako su sva ova tri kulturna gena negdašnjeg kršćanskog Zapada doživjela u međuvremenu tolike promjene da neka nova sinteza među njima više jedostavno nije moguća, a bez te sinteze ne samo da je nemoguć kršćanski, nego bilo kakav Zapad, kao kulturološka cjelina.

Kao prvo, filozofska misao na Zapadu već je odavno raskrstila s pretpostavkom smislenosti svijeta na temelju nekog, njemu imanentnog, logosa. Duh postmoderne, naime, ne poznaje ni na kojem

¹⁴ Paul Valéry, *Predavanja u Zürichu 1922*, Variété I, Paris 1924., u Denis de Rougemont, nav. dj., str. 328. Simone Weil će u svom djelu "La Source Grecque", Paris 1953., kršćanstvu prići s duhovno-umjetničke strane pa će, pripisujući Evandjelje grčkom geniju, napisati: "Evandjelje je zadnji i najveličanstveniji izraz grčkog genija, kao što je Ilijada njegov prvi izraz," koji je odigrao bitnu ulogu u nastanku europskog duha i duhovnosti. Usp. Denis de Rougemont, nav. dj., str. 335.

području neku normu i mjeru. Za nj je sve relativno i, u biti, besmisleno. Književnost i teatar natječu se tko će jasnije dočarati opći besmisao. Europom je ovladala estetika ružnog, teatar apsurdna, filozofski i egzistencijalni nihilizam. Istina, još je neko mjesto ostalo rezervirano za deističkog Boga, i za panteističke konstrukcije, primjerice *New age* i sl., ali to ni izdaleka nije više ona sinteza na kojoj je Zapad stvaran i na kojoj je stasao. *Zapadna filozofska misao nema više svoju finalnost, svoju enteleheju, koja bi bila prikladna da bude misaoni nosač za kršćansku eshatologiju. Zato Zapad više nema ni svoju utopiju.*

Nadalje, pravna misao, na kojoj se temelje suvremene zapadne demokracije, ne prihvaća više negdašnje *naravno pravo* - koje je na neki način uvijek *teonomno* - već isključivo ono pozitivno, tj. ono koje je uvijek i samo *autonomno*, čime u građaninu vjerniku dolazi do rascijepa pravne norme. Tako je, primjerice, moguće da suvremeni zapadni parlamenti izglasavaju i takva prava kao što su: pravo na pobačaj, pravo na eutanaziju, pravo na homoseksualni brak i sl., iako su većina stanovnika zapadnih zemalja još uvijek bar deklarativno kršćanski opredijeljeni. Treba još samo malo pričekati pa vidjeti gdje će i kako završiti, primjerice, pravo na kloniranje čovjeka i majmuna, što se već najavljuje. *Naime, etička norma je u autonomnom pravu u biti isto što i pozitivna pravna odluka, a to je s kršćanstvom nespojivo.*

I na posljetku, ni onaj treći stup na kojem je počivao Zapad i zapadna civilizacija i kultura, tj. samo kršćanstvo već odavna ne igra onu ulogu koju je igralo nekada, ni kao institucija ni kao vjera i misterij. Ne samo zapadni raskol u XVI. st. već i cijeli niz daljnjih stvaranja odijeljenih Crkava i zajednicâ, od kojih neke jesu, neke tek po imenu jesu, a neke ni po imenu više nisu kršćanske, sve je to oslabilo kršćanstvo na europskoj religioznoj sceni. Osim toga, na toj sceni ni prije nije postojalo samo kršćanstvo, bilo je tu prisutno i židovstvo, i neoplatonizam, i panteizam, i deizam., i sl., dok se na kraju nije pojavio indiferentizam, agnosticizam i borbeni ateizam. Sve što se, kao svjetonazor, bilo kada pojavilo na Zapadu, sve to na Zapadu još i danas postoji i djeluje. A sva ta šarena ponuda međusobno isključivih vjerâ i svjetonazorâ najmanje je prikladna za jednu moguću i poželjnu sintezu. Osim toga, više se ni na razini same Katoličke crkve ne usvajaju dogmatske i moralne odluke crkvenih vlasti onako kao što je to potrebno i poželjno, što će reći da ni sâm crkveni duh nije više jedan i jedinstven. U Njemačkoj se s tim u svezi govori o "zakasnjelom protestantizmu" unutar Katoličke crkve. Dakle, ne samo da više nema "kršćanskog Zapada", nego nema ni Zapada kao kulturološke kategorije. On danas nije više čak ni geografski,

nego isključivo gospodarski i vojno-strateški pojam. *Pojam Zapada, dakle, ne određuje danas ni grčka filozofija, ni rimsko pravo ni židovsko-kršćanska vjera, nego: tržišno gospodarstvo, stranačka demokracija i visoki životni standard.*

2. ZAPADNO KRŠĆANSTVO

Ako, međutim, i ne postoji više nešto kao "kršćanski Zapad" u uobičajenom smislu riječi, to još ni izdaleka ne znači da više ne postoji ni zapadno kršćanstvo, po kojemu je nekada i cijeli Zapad dobio atribut "kršćanski". Naprotiv, to kršćanstvo postoji i, sve ako i ne daje pečat javnoj sceni kao nekada, ono se s te scene nije ni povuklo u potpunu anonimnost. Štoviše, ne samo da je ono prisutno na način kako ga je iznio i Paul Valéry, već su i neke njegove zasade i maksime, iako presvučene "u civilno ruho" vrlo prisutne i na javnoj sceni, poglavito na području ljudskih prava i socijalnog djelovanja. To zapadno kršćanstvo je i danas, kao i kroz povijest, označeno onom dijalektičkom napetošću koja postoji između: pravovjernosti i hereze, eklezijalnosti i individualizma, politizacije vjere i njezine privatnosti, žive vjere i deklarativnog kršćanstva.¹⁵

2.1. Pravovjerno - heretičko

Iako su se prve hereze kao i prvi koncili koji su o njima morali donijeti pravorijek, pojavile na Istoku, borba za pravovjerje i borba protiv pravovjerja ubrzo se gotovo u potpunosti prebacila na Zapad. Dok je, naime, sa završetkom otačkog vremena na Istoku gotovo cjelokupni crkveni život stao, i za duga stoljeća ostao na onoj istoj razini gdje je i stao, bilo da je riječ o liturgiji, teologiji, crkvenom ustroju, redovništvu, društvenom angažmanu i sl., dotle se zapadno kršćanstvo preobuklo u strastveni angažman na ama baš svakom

¹⁵ O tome kako se zapadno društvo doista ne razvija na kršćanskim religioznim zasadama, svjedoči na svoj način i problematika privatnih škola u rukama religioznih zajednica. S tim u svezi piše M. Friedman: "Jedan od argumenata u prilog nacionalizacije školstva koji počiva na 'susjedskom efektu' jest da ono inače ne bi moglo pružiti zajedničku jezgru vrijednosti potrebnu za društvenu stabilnost. Uvođenje minimalnog standarda u privatne škole, kako je predloženo, ne bi bilo dovoljno da se postigne taj rezultat. Ovaj problem se može konkretno ilustrirati primjerom škola kojima rukovode razne religiozne skupine. Moglo bi se dokazati da će takve škole usaditi skupove vrijednosti koji su nesukladni međusobno, kao i u odnosu na druge nereligiozne škole. Na taj način one obrazovanje pretvaraju u faktor razdvajanja umjesto spajanja." - Milton Friedman, *Kapitalizam i sloboda*, Globus-Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 97.

području ljudskog djelovanja. Taj stvaralački nemir zapadnog kršćanstva očit je na svakom koraku, počevši od mistike pa do socijalnog angažmana. Ta se napetost najbolje izražava onim devizama: *fides qaerens intellectum*, s jedne strane, i *philosophia ancilla theologiae*, s druge, tj. s jedne strane vjera koja teži spoznaji, a s druge spoznaja u službi vjere. Udovoljavati konstantno tom zahtjevu, i to s onom strašću koja je samo Zapadu vlastita, a pritom ne puknuti, bilo bi doista ravno čudu, koje se ipak nije dogodilo. Naprotiv, Zapad ne samo da je trajno pucao po crti pravovjernosti i hereze, nego je on i danas glavno mrijestilište novih vjerskih sljedbi i pokretâ, bilo na kršćanskim, bilo pak na nekim sasma novim osnovama. Nije se, naime, samo od Katoličke crkve odijelila protestantska zajednica, odnosno Anglikanska crkva, nego se i sâm protestantski pokret unutar sebe raspao na cijeli niz drugih zajednica od kojih jedna na drugu, pa i na Katoličku crkvu trajno vrše povratni utjecaj. No, jednako je tako Zapad iz svoje vjere iznjedrio i čitav niz redovničkih zajednica i njima odgovarajućih tipova svetaca. Tu su iznikli podjednako monasi, kao i prosjački redovi; kontemplativci kartuzijanskoga i karmelićanskog tipa, jednako kao i oni angažirani na isusovačkoj ili pak salezijanskoj osnovi. Za ženske redove i udruge to šarenilo još je upečatljivije. Na Zapadu se posvećuju i kraljevi i prosjaci, i redovnici i oženjeni ljudi, tu ima podjednako mučenikâ kao i isposnikâ. Ali, jednako tako, istu takvu strast susrećemo i na suprotnoj strani: strast prema otklonu od zajedničke norme, štoviše strast prema samoj negaciji vjere. Stoga ne čudi da će jedan Ernst Bloch moći napisati paradokslanu rečenicu: "Samo ateist može biti dobar kršćanin, i samo kršćanin može biti dobar ateist"¹⁶, odnosno: "Najbolje u religiji je to da ona stvara heretike."¹⁷

2.2. Eklezijalno - individualno

Napetost zapadnog kršćanstva između pravovjernosti i hereze u stopu prati i napetost između eklezijalnosti i individualizma. U biti, reformacija je razbila i odbacila eklezijalnu dimenziju kršćanstva koja je i nadalje ostala normativnom kako za katolicizam tako i za pravoslavlje. Deviza protestantizma "ja i moj Bog", odnosno "sama vjera, samo Sveto Pismo", učinila je ne samo suvišnim i izlišnim svako kleričko posredovanje između običnog vjernika i Boga, odnosno između običnog vjernika i ovlaštenog učitelja vjere, nego je vjeru do te

¹⁶ Ernst Bloch, *Atheismus im Christentum*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1968., str. 24.

¹⁷ Isto, str. 24.

mjere individualizirala da će kasnije Max Weber u *duhu protestantizma* prepoznati zapravo *duh zapadnog kapitalizma*. A to je isto što i duh građanskog individualizma i liberalizma. To i jest razlog zbog čega je katolicizam dugo ostao na neki način nostalgично vezan uz feudalni sustav, dok je protestantizam svoj najveći rascvat pronašao upravo u liberalnoj demokraciji i privatnom poduzetništvu. To je i razlog zbog čega je svojedobno papa Pavao VI. nastojao uspostaviti kakve takve kontakte sa socijalističkim svijetom, otkrivajući u duhu socijalizma ipak onu, za katolicizam tako važnu, komunitarnu crtu, koje u zapadnom kapitalizmu nema. *Stoga je zapadno kršćanstvo, ukoliko ga se promatra kao relevantni faktor suvremenog zapadnog duha, u prvom redu protestantsko kršćanstvo*. Postoje, doduše, pokušaji da se i katolicizam sa zakašnjenjem pomiri s duhom individualističkog kapitalizma, ali ti se pokušaji još ne mogu pohvaliti nekim značajnijim rezultatima.¹⁸

2.3. Političko - privatno

Dok je Zapad postojao još u svojoj sintezi grčke filozofije, rimskoga prava i kršćanske vjere, načelna aporija između privatnog i političkog nije bila akutna, jer je, kao što smo rekli, javno pravo, koje je tretiralo područje političkog života, bilo međusobno usklađeno s onim crkvenim, koje je zadiralno u područje savjesti, i kao takvo podjednako obvezujuće za sve, bilo careve bilo podložnike. Budući da je i državnik bio član Crkve, a biskup podanik cara, tada još nije postojala rastava Crkve od države. No, individualizacijom vjere - ne samo kao čina nego i kao sadržaja! - odnosno sekularizacijom, koja se na to nadovezuje, vjerska se stvarnost pojavila u toliko različitih varijanata, da je jedina mogućnost opstanka jedinstvene civilne vlasti bila ta da se ona od vjerskih pitanja i organizacija distancira, što će reći da vjera iz javnog prelazi lagano u privatno područje.

No, kako su, s jedne strane, vjera i religija glavni izvor vrijednosnog sustava, i kako, s druge strane, bez jednog takvog sustava ne može postojati ni jedno društvo, dolazi do kolizije između vrijednosnog sustava koji na temelju vjere obvezuje vjernika pojedinca i za područje javnog djelovanja, i onoga koji je društvo usvojilo iz nekih drugih, kršćanstvu alternativnih svjetonazora.¹⁹ Na

¹⁸ U tom smislu valja spomenuti i knjigu *The spirit of democratic capitalism* Michaela Novaka, koju je na hrvatski preveo Predrag Raos, a pod naslovom *Duh demokratskog kapitalizma* izdao Globus Nakladni zavod Školska knjiga, Zagreb, 1993.

¹⁹ Usp. bilj. br. 14.

zapadno se kršćanstvo to onda odražava tako što će jedni uzimati vjeru i vjerske zasade za osnovu političkog djelovanja i okupljanja, dok će drugi od vjere učiniti čisto osobnu i privatnu kategoriju, koja izvana ne samo da se i ne primjećuje u društvenom i političkom životu nego ne ostavlja većega traga ni u onome osobnom. Međutim, iako s političke točke gledišta u zapadnim demokracijama ne postoji nikakva zapreka za politički angažman motiviran i vjerskim osjećajima i pripadnošću, odnosno, iako se u tim zemljama mnoge stranke deklariraju kao "demokršćanske", u društvenom životu tih zemalja vjera je, kao motiv djelovanja, prepoznatljiva u biti uglavnom na području karitativnog i socijalnog djelovanja, dok se u svim ostalim političkim pitanjima sve stranke pokazuju, manje ili više, kao varijante jedne zajedničke, liberalne opcije. Na mjesto vjere i konfesionalizma, naime, sve više nastupa čisti humanizam, čime se konflikt između osobne savjesti i društvene svijesti potiskuje u intimu građanina vjernika.²⁰

2.4. *Živo - deklarativno*

Kršćanstvo, kao vjera inkarnacije, sve je prije nego sustav idejâ i duhovnih mehanikâ za osobnu upotrebu, tj. nešto poput suvremenih terapijskih sektâ, čija je domovina ili Sjeverna Amerika ili azijski potkontinent. Kršćanstvo, naime, jest duhovnost - i u prvom redu duhovnost! - ali nije samo duhovnost. Ono traži i odgovarajuću praksu. No, kako je kršćanstvo u svakom pogledu prezahtjevno, ne čudi što je među kršćanima oduvijek bilo kako onih pravih, dosljednih i aktivnih, tako i onih mlakih, nedosljednih i pasivnih, koji, iz raznoraznih razloga, nisu imali snage ni da kršćansku vjeru i Crkvu napuste, ni da je u svoj život i životnu praksu ozbiljnije primijene. Stoga i suvremeno zapadno kršćanstvo, kao uostalom i svu njegovu povijest, obilježava, s jedne strane, golem angažman, mnoštvo institucijâ, velika sustavnost i ozbiljnost u radu, a s druge pak puka deklarativnost i nedosljednost. Istina, ta se živost opaža manje na području duhovnoga i sakramentalnog života, na području oduševljenja za Bogu posvećeni život i sl., a mnogo više na već spomenutom području karitativnih usluga i humanitarne pomoći, no ne smijemo zaboraviti da se i to događa na temelju izvorno kršćanske motivacije. Ma koliko, naime, bila istina da Zapad graća u

²⁰ Kao ilustracija za ovu tvrdnju najbolje nam mogu poslužiti ishodi izjašnjavanja građana vjernika o nekim moralnim pitanjima o kojima ih vjerska i crkvena pripadnost obvezuje u savjesti, kao što su primjerice pitanje rastave braka ili prava na pobačaj. Na tom se podatku jasno vidi kod kojih i do koje mjere je kršćanska pripadnost deklarativna.

potrošačkom mentalitetu, istina je i to da, kad god se i ma gdje se u svijetu pojavi nevolja (potresi, ratovi i ine katastrofe), taj isti Zapad odmah ustaje na pomoć, bilo spontano bilo pak organizirano u okviru kršćanskih zajednica. Štoviše, ta pomoć često i nije samo materijalne naravi, nego je praćena i takvim osobnim angažmanom koji ne isključuje ni rizik vlastita života. Dakako, zapadni čovjek i zapadni kršćanin u prošlosti je učinio mnoga zla, ali je indikativno da gotovo nigdje kršćani tako iskreno ne priznaju taj svoj grijeh kao upravo na Zapadu! Naime, i u drugim su dijelovima svijeta kršćani počinili mnogo zla, ali ne primjećujemo kod njih i sličnu spremnost da to sebi i drugima iskreno priznaju.

3. TRANZICIJSKE ZEMLJE I ZAPAD

Iz dosad rečenog jasno proizlazi da je Zapad danas sve prije nego jednoznačan pojam. Bilo koji atribut da mu se pridoda, on je uvijek relativan. Umjesto nekadašnje sintagme "kršćanski Zapad", danas se sve češće govori o "kapitalističkom Zapadu", "demokratskom Zapadu", "bogatom Zapadu" i sl., no ni jedna od tih odrednica nije takva da joj se ne bi mogla pod nos postaviti i njezina vlastita suprotnost. Kao što je, primjerice, "kršćanski Zapad" u stopu pratio i onaj nekršćanski, deistički, agnosticistički i ateistički, tako je istina i da je upravo "kapitalistički Zapad" rodno mjesto socijalizma i komunizma, kao što je jednako tako istina da i na "bogatom Zapadu" ima mnogo socijalne bijede, odnosno da i na "demokratskom Zapadu" postoji cijeli sustav izigravanja i manipuliranja demokratskim odlukama pomoću korupcije, raznih lobija i sl.²¹ Sve to valja imati na umu kad se pitamo: što zemlje u tranziciji mogu i smiju očekivati od Zapada, s bilo kakvom atribucijom.

Osim toga, dio tranzicijskih zemalja povijesno je, kulturološki i zemljopisno integralni dio toga i takvoga Zapada, što će reći da sve ono što one eventualno od Zapada očekuju mogu potražiti u vlastitoj kući. U te zemlje, dakako, spada i Hrvatska. Stoga, parafrazirajući onu klasičnu latinsku, mirno možemo reći: *Zapad smo, stoga ništa zapadnjačkoga ne držimo sebi tuđim!*²² A ako, nakon pedesetak godina života pod komunističkom vlašću, što će reći pedesetak godina života u izolaciji od Zapada, nešto ipak od Zapada s pravom očekujemo, onda se nameće pitanje: a što mi to zapravo od njega

²¹ O siromaštvu na Zapadu usp. M. Friedman, nav. dj., str. 197-202.

²² *Homo sum: humani nihil a me alienum puto* - usp.: Zvonimir Doroghy, *Blago latinskoga jezika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1986., str. 144.

očekujemo? Jer, vidjeli smo, Zapad nudi mnogo toga, a što će tko od te silne i različite ponude izabrati za sebe, to nije stvar onoga tko nudi, nego onoga tko bira. Čini se, naime, da bi bilo najgore ako bi tranzicijske zemlje na Zapadu vidjele samo akumulirani kapital i ako bi onda najprije i najviše od njega očekivale i priželjkivale upravo to.

3.1. *Tranzicijske zemlje i Zapad*

Govoreći o stupovima na kojima je izgrađen europski, a to znači i klasični zapadni duh, nabrojili smo njih tri: *grčku filozofiju, rimsko pravo i kršćansku vjeru*. Pritom nismo spomenuli različite mentalitete i baštinjene kulture narodâ koji su obitavali prostore zapadne Europe. To nismo učinili ne zbog toga što bi ti elementi eventualno bili nevažni, naprotiv, i oni su bili vrlo važni, ali ne kao kohezijski faktor, nego kao faktor specifičnih razlika unutar toga jednoga i jedinstvenoga zapadnog duha. I jer su ti mentaliteti, posebni interesi i sl., ostali i do dana današnjega isti, zapadni se duh i pomoću njih, ali i njima usprkos, probijao i uspio probiti do nekakvih zajedničkih nazivnika života i rada poznatih pod sintagomom "zapadni standardi". Zapad se, dakle, ne hvali samo visokim životnim nego i još nekim drugim "standardima", kojima se - bar do sada i bar za sada - neke od tranzicijskih zemalja, u koje spada i Hrvatska, ne mogu pohvaliti, što će reći da bi te zemlje mudro postupile ako bi: *umjesto kapitala, sa Zapada uvezle najprije "zapadne standarde" kako se do kapitala u pravilu dolazi; ako bi, umjesto "životnog standarda", sa Zapada najprije uvezle "zapadne standarde" kako se do visokog životnog standarda u pravilu dolazi...*, i sl. Kad je Zapad, naime, stvarao svoje bogatstvo i svoj standard, on tada, ljudski govoreći, nije imao od koga učiti, pa je pravio i silne pogreške. Tranzicijske zemlje mogu sebi danas priuštiti luksus da na tim pogreškama sâme nauče bar toliko da ih ne ponavljaju. Konkretno: *Nije istina da društvena pretvorba u tranzicijskim zemljama bezuvjetno mora proći svu onu divljinu, strahotu i bezobzirnost prvobitne akumulacije kapitala iz vremena paleoliberalizma!* Zapad je i tuđom i vlastitom krvlju skupo platio školu kako se može ne samo *pošteno zaraditi* nego i kako se *mora pošteno raditi*. A iskustvo i znanje što ga je na taj način sam stekao, Zapad to besplatno nudi i tranzicijskim zemljama.

Uz te radne, Zapad tranzicijskim zemljama nudi i druge svoje standarde koje bi valjalo prihvatiti, primjerice: *odnos između države i društva, odnos između građanina i države, građanska prava i sigurnost njihovih ostvarivanja...*, i sl. Uza svu ograničenost, no ipak: Zapad nudi i svoje visoke standarde *vladavine prava i zakona*, za

razliku od *vladavine mafije i korupcionaštva*. On nudi i visoke standarde *ljudske i građanske tolerancije*. Ovi, i mnogi drugi standardi, u nekim su od tranzicijskih zemalja slabo ili nikako razvijeni. Zapad im ih nudi, a hoće li one upravo za tom ponudom posegnuti, to je njihova stvar.

3.2. *Kršćanstvo tranzicijskih zemalja i zapadno kršćanstvo*

Već je rečeno da duh kapitalističkog Zapada više određuje protestantsko nego katoličko kršćanstvo. Osim toga, pod utjecajem liberalizma, što je opet usko povezano s nekim teološkim strujanjima liberalnog protestantizma, religioznim su poljem zapadnoga svijeta uvelike ovladali sekularizacija i duh postmoderne. Sekularizacija, u najkraćemu, označuje "povijesni proces smanjenja značenja i slabljenja utjecaja religije - u našem slučaju kršćanstva - na funkcioniranje društvenog sustava",²³ dok postmodernu religioznost karakterizira mnoštvo sinkretističkih i eklekticističkih religioznih ponuda za individualnu upotrebu s tendencijom da se na toj osnovi stvore globalni pokreti. Crkve na Zapadu s tim fenomenima danas boj biju i muku muče. No, za razliku od visokog životnog standarda za mase i civilizacijskih standarda civilnog društva, koji su u nekim tranzicijskim zemljama još uvijek deficitarni, duh sekularizacije i postmoderne je i u mnogima od njih već kod kuće. Utoliko Crkve tranzicijskih zemalja nemaju što očekivati od zapadnoga kršćanstva, jer ni on sam još nije s tim problemom izišao na kraj. Pogubno bi, međutim, bilo kad bi se u tranzicijskim zemljama komotno čekalo dok se i u ovom pogledu na Zapadu stvar nekako ne riješi, pa da se onda to gotovo rješenje jednostavno uveze. Takvo što ovoga puta nije moguće, jer smo po prilici na istoj razini te nekakvo pretakanje nije izvedivo. Istina, gledajući čisto površno, čini se kao da je vjera u nekima od tranzicijskih zemalja - a mi Hrvati smo skloni tu i sebe vidjeti! - još jako živa i zdrava, da je eklezijalna svijest otporna na suvremene izazove i sl., no kad se malo razgrne politička uvjetovanost izrazito demonstrativne religioznosti u rečenim zemljama, vidi se da ni one nemaju rješenje za probleme u kojima se već nalaze. Pa ipak, dok u svemu tome mnoge strukture djeluju izgubljeno, Duh Sveti kanda nema vremena čekati dok se one saberu, pa i u tom i takvom zapadnom kršćanstvu, svoj pomutnji usprkos, diže svetačke likove raznih profila. Edith Stein i Maksimilian Kolbe, Adolf Kolping i Leopold Mandić i sl., nisu, doduše, isti, ali jamačno jesu - isto: *sveta*

²³ Usp. Jakov Jukić, *Lica i maske svetoga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 406.

varijanta zapadnog kršćanstva koja je uvijek znala što hoće i kako valja.

IS THERE CHRISTIAN WEST AND WHAT IT OFFERS TO THE COUNTRIES IN TRANSITION?

Summary

The author, with this text, tries to answer on question: is there Christian West and what it offers to the countries in transition?

As he, in the first part, defined notion "Christian West" by classical synthesis of Greek philosophy, Roman law and Christian belief, and affirms how such synthesis does not exist - that is to say that there is no more "Christian West" - the author, in the second part of this essay, talks about fundamental characters of Western Christianity. Because, if there is no Christian West, there is Western Christianity. The main characteristic of such Western Christianity, he sees in dialectical tension: faithful-heretical, ecclesiastical-individual, political-privately and vividly-declarative. That such West offers to the countries in transition, according the author, are standards on the fields of work and earning, human rights, relation between the state and society, legal state and similar.